

COMERȚUL CU SARE ÎN REGISTRELE TRICESIMALE CLUJENE (1599-1637)

Keywords: *salt trade, salt merchants, tricesima, Cluj, 17th century.*

Cuvinte cheie: *comerț cu sare, negustori de sare, tricesima, Cluj, secolul al XVII-lea.*

După cum reiese imediat din examinarea însumării comerțului cu sare pe perioada menționată în titlu, la Cluj avem de-a face în această perioadă numai cu scoaterea din oraș, respectiv exportul acestei mărfi. În această ipostază, trebuie precizat de la început că exportul de sare (scoaterea din oraș a sării) constituie un factor de seamă în balanța comercială a orașului (cel puțin, în varianta ei oficială) pe perioada dată, care, în decurs de aproape patru decenii din prima jumătate a secolului al XVII-lea, se prezintă de fapt (cu unele cifre foarte puțin mai mici la numărul total de scoatere-export) echilibrată. Aceasta înseamnă că aducerea (importul) de mărfuri se ridică cu aproximație la o sumă tricesimală egală cu aceea însumată a exportului (scoaterii) de mărfuri¹. Exportul (scoaterea din oraș) în balanța comercială menționată: dintr-un total de aproape 100 de mărfuri, el este al 26-lea². În schimb, în rândul produselor exportate, ocupă locul al 16-lea din totalul de 70³.

Să examinăm mai pe îndelete anumite aspecte ale exportului de sare. Să le luăm mai întâi pe acelea care se oglindesc nemijlocit în registrele noastre, și în primul rând pe cele referitoare la intensitatea exportului (scoaterii) de sare, reflectată în tricesima percepută. Cea mai mare sumă anuală a tricesimei, de 31 florini și 72 denari, este înregistrată în anul 1616, și se datorează aproape în totalitate taxării la oficiul tricesimal a cantităților scoase din Cluj prin intermediar de soția lui Laurențiu Schmelzer, un active negustor clujean⁴. Dar despre persoanele negustorilor de sare vom discuta în cele ce urmează.

¹ V. această balanță comercială în *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599 – 1637)*, Bukarest-Kolozsvár, 2000 (în continuare: Kh), p. 71.

² Cu un total de 130 florini și 61 denari, ceva mai mic decât cel rezultat de pe urma calculelor noastre de acum (Kh, p. 663).

³ Kh, p. 667. Trebuie notat că în rândul mărfurilor prezente numai la scoatere din oraș (export), sarea este a șasea, precedată de boi, vaci, miere, mied și vin. Notăm și mărfurile din care *covârșitoarea* majoritate a fost scoasă din oraș (exportată): ceara, încălțăminte (de diferite feluri); deși acest lucru pare pentru moment a nu fi important, el își are rostul în ansamblul comerțului clujean al perioadei. Împreună cu alte mărfuri ce urmează în total sării și din care ținem seamă acum numai de cele în întregime destinate scoaterii din oraș (și anume: cașul și brânza, pogăcile cu miere, seul, juncanii, carnea, taurii, uleiul de în, pâinea și cozonacul, sămânța de în, făina, untul, usturoiul ș.ă. – le-am citat în ordinea lor tricesimală descrescând) indică faptul că negustorii clujeni își compensau în cea mai mare parte importurile (aducerile în oraș) cu exporturi (scoateri) de vite și produse necesare în ale alimentației. Se pare că este un obicei al vremii (și, probabil, al vremurilor anterioare și posterioare) înrădăcinat în Europa aceluia timp. Desigur, în anumite limite geografice (în continent existau mai multe zone asemănătoare).

⁴ (= Schmelzer, Smelcer, Smelzer Lőrinc). Prezent în actele și registrele clujene mai ales la sfârșitul secolului al XVI-lea (v. S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p. 254) și începutul sec. XVII, în anul 1602 *dispensator* orașenesc (v. Pap Ferenc, *Kolozsvári német kereskedőpolgárok a 16-17. században, în Kulcsok Kolozsvárhoz*, Szeged, 2000, p. 90). Activ și în comerțul clujean cu Viena (v. Gecsényi Lajos, *Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16-17. század fordulóján*, în Gecsényi Lajos, *Gazdaság, társadalom, igazgatás*, Győr, 2008, p. 279, 286): în 1603 a fost notat la oficiul vamal din Kittsee ca cel dintâi plătitor de taxă vamală pentru mărfurile cumpărate la Viena. În 1604, a fost dator orașului Cluj cu aproape 53 de florini (Kh, p. 134).

Cu toată suma record din anul 1616, în materie de export (scoatere din oraș) al sării se evidențiază o creștere – se poate spune – uniformă în deceniul al patrulea de înregistrare tricesimală din secolul al XVII-lea, și anume din anii 1630, 1632, 1634, 1635 și 1636 în special. (Anul 1637, prezent cu o sumă mai mică, a fost de înregistrare incompletă). În 1630, se înregistrează suma de 5 florini și 62 denari⁵, în 1632 12,93 florini, în 1633 4,56 florini, în 1634 20,35 florini, în 1635 17,51 florini, în 1636 10,30 florini, în 1637 (ultimul an de înregistrare tricesimală păstrată astăzi⁶) 1,98 florini, înregistrare pe o perioadă mult mai scurtă decât un an.

Înregistrările păstrate ne oferă posibilitatea de a calcula prețul unei unități de sare de-a lungul a cca. 4 decenii. Până atunci, însă, trebuie să menționăm – pe baza înregistrărilor – formele în care se păstrează sarea destinată exportului (scoaterii din orașul Cluj) și în care ea a fost vândută de producătorul (probabil) turdean negustorului clujean.

Sarea se scotea și se vindea sub două forme principale: prima era sarea-gemă (kősó), căreia i se mai spunea și piatră de sare⁷, cea de a doua era sarea ca bolovan⁸. (Mai era și o a treia formă, sarea mărunță, dar ea nu era luată în seamă la vânzare, neavând greutatea și starea de agregare potrivite vânzării). Numai din înregistrările tricesimale putem deduce că amândouă formele sub care se vindea această marfă erau vehiculate de la producător la negustor în bucăți de greutate egală. Pentru anul 1599, primul an de înregistrări clujene tricesimale existent astăzi, nu sunt notări ale vânzării-vămuii de sare. Cu atât mai elocvente sunt înregistrările din anul 1602, primele care conțin și date despre vânzarea sării. În acest an, nici o notare tricesimală nu menționează forma (gemă sau bolovan), se notează doar *sare* (só). Totuși, putem lesnicios să deducem că e vorba de sarea-gemă, din care o bucată (de bună seamă, de greutate bine stabilită) este taxată cu tricesima de 0,02 denari. Dacă admitem că tricesima era de 1:30 din valoarea mărfii, atunci trebuie să decidem că o sare-gemă (de greutate pe care n-o cunoaștem) costa pe piață atunci 0,60 denari⁹. Întrucât ea provenea, după toate probabilitățile, din ocnele de la Turda, trebuie să deducem că era vândută de producătorii-vânzători negustorului clujean cu o sumă – necunoscută cu exactitate – sub cea taxată cu tricesima ce reiese din registru, dar mai mică decât cea care ar fi venit din exploatare mai îndepărtate, căci altminteri negustorul clujean nu avea nici un interes s-o ducă și s-o vândă dincolo de zidurile orașenești (aici mai trebuie adăugate și cheltuielile de „regie” ale negustorului – mijloace de transport, eventuali paznici etc.). Or, interesul pentru sarea vândută de negustorul clujean exista – după cum vom vedea – și în cadrul Principatului, și în afara acestuia. Acest interes era stârmit de buna calitate a mărfii¹⁰, de prețul relativ redus, de prezența pe care se putea conta într-o arie bine determinată. Pentru cumpărător, vânzătorul era dat, cu experiența sa în materie de valorificări. Negustorului clujean îi era mult mai mult la îndemână să valorifice marfă provenită dintr-o zonă relativ foarte apropiată, de bună seamă relativ accesibilă (nu avem informații despre locul unde a fost operată de producător vânzarea către negustorul clujean). Calitatea sării și accesibilitatea (deci considerații de rentabilitate) trebuie să fi fost cele ce au primat în vânzarea sării turdene față de cea din celelalte ocne transilvănene către negustorul clujean.

⁵ Se scad – cu mare probabilitate – 6 denari, înregistrare probabil greșită sau greșeală de copiere-tipar, de 0,26 denari în loc de 0,20 denari.

⁶ Motivele în Kh, p. 5-6.

⁷ De pildă, la D. Prodan (*Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, București, 1968, p. 230, 508, 823 etc.; Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, II, București, 1987, p. 62, 65, 68, 69, 119 etc.) cu referire și la a doua jumătate a acestui din urmă veac.

⁸ V. de pildă a doua lucrare citată a lui D. Prodan, p. 59, 62 etc.

⁹ Mult mai scumpă, decât în anii '80 ai veacului anterior la Cluj (v. lucrarea deja citată a lui S. Goldenberg, p. 359).

¹⁰ Registrul consiliului orașenesc turdean menționează calitatea deosebită a sării turdene. Cămara de sare din Turda era în tot veacul al XVII-lea cel mai important asemenea loc în întreg Principatul (v. *Torda város tanácsa jegyzőkönyve 1603-1678. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Wolf Rudolf*, Kolozsvár, 1993, p. 11).

Că în cele mai multe cazuri, și anume în cele ce se înșiruie de la primele înregistrări din anul 1602 și până în anul celor din urmă, 1636, inclusive, negustorii clujeni erau tricesimați pentru forma sării-gemă. Dovada o constituie înregistrările tricesimale, care, de la tricesima de 0,02 denari din anul 1602, scad începând cu anul 1610 (înregistrările ce urmează) la 0,01 denar bucata, și rămân la această vamă până la ultimele înregistrări de sare-gemă din 1636¹¹. Aceste înregistrări nu menționează deseori forma de sare prezentată la oficiul vamal, dar tricesima încasată este aceeași ca și pentru sarea menționată doar cu denumirea ei generică (*só*). Este, deci, vorba între anii 1602 și 1636 de sarea-gemă (*kősó*). Abia în anul 1637 se taxează la oficiu probabil altă formă (a cărei greutate, din păcate, de asemenea n-o cunoaștem), și anume bolovanul de sare (ung. *málha-darab*), pentru această formă percepându-se altă sumă tricesimală¹². În cele două cazuri din 1637, taxarea se efectuează după suma declarată de negustori ca fiind cea de vânzare. Constatăm că tricesima percepută rămâne mult sub cea a bucăților de sare-gemă.

Să ne referim acum la direcțiile de scoatere a sării din oraș. Mai întâi trebuie notat că – la fel ca în multe alte cazuri de înregistrare tricesimală – marea majoritate a celor de care ne ocupăm acum nu specifică exact destinația mărfii, având în vedere probabil că, din punct de vedere al percepției vamale, ea nu prezenta interes și că la vremea aceea destinația era prea cunoscută ca să mai fie menționată (o pierdere destul de grea pentru cercetătorul de astăzi). Așa se poate explica nementionarea destinației în 90 de cazuri ale tricesimării, nici măcar în plini ani '30, în care alte mărfuri se înscriu în mult mai multe cazuri cu destinație. În afara cazurilor cu destinație neprecizată, se menționează că sarea era dusă, în cadrul Principatului, la Carei (14 cazuri), restul luând mai ales calea Ungariei („Magyarország”, fără altă precizare, 51 de cazuri, Oradea – pe atunci ținând de regatul Ungariei -, 2 cazuri, și Debrețin – Debrecen, 2 cazuri), dar și a Vienei (4 cazuri) și a actualei Slovaciei („Eperjes” – Prešov, pe atunci tot în Ungaria, 1 caz). Repartizarea în timp a acestor destinații duce la concluzia că, pe de o parte, sarea se scotea din oraș mai puțin în al doilea deceniu al secolului 17¹³ și mai mult după 1630¹⁴, iar pe de alta că această marfă vândută de negustori clujeni era cumpărată numai într-o arie geografică limitată de „concurența” altor regiuni europene. Nu putem ști, care și câte cazuri de taxare cu destinație neprecizată erau duse în direcții cu destinația precizată în alte cazuri, dar notările „oda ki” (acolo afară), „ki” (afară), „ki ez országból” (afară din această țară)¹⁵ indică în orice caz scoaterea din oraș și, probabil în numeroase cazuri, exportul.

Deslușiri interesante oferă și examinarea negustorilor de sare. Ceea ce putem recunoaște de la început, este faptul că doar câțiva, puțini, sunt aceia care sunt taxați tricesimal și pentru alte

¹¹ Este – până acum – singura excepție cunoscută de noi în amplul proces de „revoluție a prețurilor” ajuns în părțile noastre; într-o serie de alte mărfuri se înregistrează o creștere de preț în anii '30 ai secolului al XVII-lea (v. Kh, p. 74-77).

¹² Un „malha darab” de sare în valoare totală de 1 florin este taxat cu 0,04 ½ florini, iar unul în valoare de 3 florini valorează tricesima de 0,13 ½ florini. V. Kh, p. 534.

¹³ Sunt 3 cazuri de export în Ungaria (unul menționat în 1616 – împreună cu alte 9, foarte probabil, cu aceeași destinație – Kh, p. 242-243) și unul din 1619 (Kh, p. 311), două din 1618 la Viena (Kh, p. 301, 302) și 25 cazuri în care nu se specifică destinația (1610-1618; Kh, p. 137-139, 141-142, 201, 209-211, 220, 240, 242-243, 301-302).

¹⁴ În 1630 sunt 10 cazuri de export în „Ungaria” (fără a preciza orașul; KH, P. 359, 367, 378, 389), 2 cazuri de export la Viena (Kh, p. 365), 2 cazuri la Debrețin-Debrecen (Kh, p. 389, 390) și 1 caz în direcție-destinație neprecizată (Kh, p. 389; în 1632, 13 cazuri de export în „Ungaria” (Kh, p. 401, 402, 404, 420), 2 cazuri la Oradea (Kh, p. 408), 1 caz de scoatere a sării la Carei (Kh, p. 403); în 1633 9 cazuri în „Ungaria” (Kh, p. 432, 434, 439, 450), 2 cazuri la Carei (Kh, p. 446); în 1634, 7 cazuri de taxare a sării destinate „Ungariei” (Kh, p. 461, 473, 474, 476, 477, 478), 8 cazuri de taxare înspre Carei (Kh, p. 470), în 1635, 4 cazuri înspre „Ungaria” (Kh, p. 486, 498, 505), 1 caz spre Prešov (Kh, p. 488), 2 cazuri destinate Careiului (Kh, p. 496, 502) și 30 de cazuri în care nu se specifică destinația (Kh, p. 486, 487, 492, 496, 502, 505); în 1636 se tricesimează 5 cazuri de scoatere a sării înspre „Ungaria” (Kh, p. 511, 517, 519, 520), 2 cazuri cu destinația Careiului (Kh, p. 514, 525) și 10 cazuri cu destinația neprecizată (Kh, p. 511, 514, 519, 525, 529); în sfârșit, în 1637 sunt supuse taxării 1 caz pentru „Ungaria” (Kh, p. 534) și 4 cazuri fără a li se preciza destinația (Kh, p. 534).

¹⁵ Kh, p. 514, în anul 1636.

mărfuri (duse sau aduse)¹⁶. De regulă, asemenea negustori se înfățișează la oficiul vamal, în afară de sare, cu vite, vin, uneori metale, rareori căciuli („süveg”), minerale și de multe ori alimente, în special caș. În marea majoritate a cazurilor de taxare, se prezintă înaintea oficiului negustori care duc cu sine numai sare. În sensul acesta, putem detecta un început de specializare, determinată – după aparențe – de un mediu favorabil de cumpărători și, poate, de un transport mai lesnicios, mai puțin supus unor neprevăzături pe drum. Această constatare amendează întrucâtva afirmațiile noastre anterioare despre lipsa, la vremea aceea, a unei specializări¹⁷.

Deși transportul sării nu se află printre prioritățile negustorilor clujeni, el ne dezvăluie legătura între producătorii turdeni și aceștia din urmă, precum și un rol bine hotărnicit al acestui transport în echilibrarea balanței comerciale clujene în perioada dată, ceea ce nu este de loc de neglijat în studiul comerțului clujean al secolului al XVII-lea.

Salt trade in the tricesima records of Cluj (1599-1637)

Astract

Using as source the tricesima records, the paper analyzes the salt trade in Cluj between 1599-1637. Turning on a previous own statement, the author admits that a specialized category of salt merchants indeed existed in the city. The article reveals, at the same time, the connections between the Cluj salt merchants and the salt miners of Turda, and the role of the salt trade in improving the trade balance of the city.

¹⁶ De pildă, amintita soție a lui Laurențiu Schmelzer în 1616, literatul Simion (Simon deák) în 1602, Gheorghe Moldovai (Moldovai György) în 1614 și 1615 ș. a.

¹⁷ Kh, p. 69.